

Юлія Маренич

ПОСТАТЬ ПЕТРА КАЛНИШЕВСЬКОГО В УЯВЛЕННЯХ ГРОМАДСЬКИХ ДІЯЧІВ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Козаччина – одна з найцікавіших сторінок української історії, яка дала багато непересічних особистостей, людей, для яких Україна стала змістом їхнього життя і яких можна називати велетами духу, гордістю нації. До найпомітніших постатей цієї доби належить і останній кошовий отаман Запорозької Січі Петро Іванович Калнишевський. Його особа донині залишається об'єктом науково-пізнавальних зацікавлень, досліджень професійних істориків, таких, як свого часу були П. Єфименко, Д. Яворницький, Н. Полонська-Василенко, О. Апанович, В. Голобуцький та ін. Отже, сучасна громадськість, виявляючи інтерес до П. Калнишевського, має чудову нагоду спиратися на ґрунтовну історіографію, яка, до того ж, продовжує поповнюватися новими працями.

Нікопольщина, як історичний центр формування запорозького козацтва, де протягом XVI–XVIII ст. почергово розташовувалися Томаківська, Базавлуцька, Микитинська, Чортомлицька (Стара) та Нова Січі, була краєм, де минув найяскравіший період життя й діяльності П. Калнишевського. Власне йдеться про той креативний відтинок часу, який найбільшою мірою характеризує його як «непересічну постать української історії» [1, 146]. Ця обставина спонукає наукову громадськість не лише до активізації власне історичних студій, а й краєзнавчих.

Останній кошовий отаман прожив повних 112 років. Через його долю пройшли рубежі XVII–XVIII-го та XVIII–XIX-го ст. У тих джерелах, що збереглися, його ім'я з'являється в документах архіву Коша Запорозької Січі з початку 1750-х рр., коли він займав вищі старшинські посади. Спочатку був військовим осавулом, котрий відповідав за стан і організацію війська, потім військовим суддею. У 1762 р. короткий час був кошовим отаманом, а протягом 1764–1775 рр. беззмінно перебував на цій виборній посаді. Доля так розпорядилася, що Калнишевський керував степовим лицарством в останнє десятиліття перед остаточним знищенням російським царизмом Січі («він найдовше був на найголовнішій посаді і керував у надзвичайно складний для усієї України час») [2]. Збереглися свідчення про те, що Калнишевський користувався повагою старшини та всього козацтва. У цьому відношенні його постать притягує увагу своїм «політичним хистом», що само по собі потребує додаткових критичних розвідок професійних істориків, але, вочевидь, не громадських діячів, які у своїй візії керуються іншим алгоритмом ««свої» державні та політичні діячі мають отримувати виключно позитивні оцінки.

Згідно з нечисленними, по суті фрагментарними джерелами історики простежують родовід П. Калнишевського. Зазвичай звертають увагу на с. Пустовійтівці, яке за часів Гетьманщини перебувало в складі Роменської сотні Лубенського полку (розташоване за 10 км від м. Ромни).

Відповідно до матеріалів архіву Нової Січі (1734–1775), він походив із селянського («мужичого») роду, за іншими відомостями « з місцевої русинської шляхти. Майже обов'язковим є правило звертати увагу на ту обставину, що з появою Калнишевського серед козаків він належав до Кущівського куреня Війська Запорозького Низового, під 1752 р. згадувати його похідним полковником, з 1754 р. – військовим осавулом, пізніше – військовим суддею. Проте громадські діячі полюбляють акцентувати увагу на іншому: «Він увійшов в історію як справжня легенда, проживши, здавалося б, кілька життів. Потрапивши на Січ у восьмирічному віці він зміг подолати всі ступені козацької кар'єри, досягнувши самої вершини – булави голови всього Коша. Десять років поспіль козаки Запорозької Січі обирали його своїм ватажком» [2]. Така абсолютизація «героя» спирається на історичні факти, пов'язані з намаганнями відстоювати козацькі вольності в переговорах з імператрицею Єлизаветою, потім – Катериною II. Не забувають інтерпретатори згадувати й про сприяння «розвитку землеробства й торгівлі на території навколо Запорозької Січі» [1, 152]. Як відомо, наслідком його зусиль стало виникнення на Запоріжжі 45 сіл, більше 4 тис. хуторів-зимівників, у яких до катастрофи 1775 р. мешкало близько 50 тис. осіб. Згідно зі свідченнями Ю. Ласкавої, «Петро Калнишевський наполягав на осілості козаків, щоб не тільки численні гурти козацьких коней, корів, овець бродили по цих благодатних степах, але щоб козаки створювали власне господарство й сім'ю, ставали землеробами», причому робив це з першого року свого отаманства [3, 332].

На Запоріжжі, як і в усій тогочасній Україні, вирішальне місце в розвитку культури, передусім духовної, належало церкві. Будівництво храмів дуже шанувалося. За всю історію регіону й самої Січі ніхто не міг зрівнятися з П. Калнишевським, який зі щирою душею та знанням справи, не шкодуючи коштів, переймався спорудженням і оздобленням храмів. За першої-ліпшої нагоди запорожці підкреслювали, що їхні церкви «построены войском, содержатся от оного и в главном и в совершенном ведомо войска находяться» [4, 111]. Козаки були щедрими жертводавцями на храми Господні. Особисто кошовий отаман власним коштом спорудив і відремонтував багато православних святинь: св. Петра і Павла у Межигірському монастирі поблизу Києва, Покрови Пресвятої Богородиці в Ромнах, Різдва Богородиці в Лохвиці, св. Трійці в Пустовійтівці, св. Миколая в Смілі, а також храми в Петрівці, Самарі (нині м. Новомосковськ) та ін. [4, 112; див. : 5].

Однак така пожертва лише почасти привертає увагу сучасної громадськості. Причини тут видаються нам різними. По-перше, стереотипність мислення. Людям, які цікавляться історією періодично, притаманно користуватися усталеними шаблонними міркуваннями. Зазвичай термін «меценат» у них асоціюється з прізвищами чи не виключно В.-К. Острозький, П. Могила, І. Мазепа, родина Симиренків. По-друге, сучасні люди живуть у секуляризованому суспільстві, тому їх більше

приваблюють інвестиції в соціальну сферу, освіту, відпочинок, а не церковне життя. По-третє, П. Калнишевський сприймається в першу чергу як мученик, страдник, а не герой-переможець, тому його славні справи «пуза в'язницею» лишаються на маргінесі.

До речі, як людина заможна й небайдужа, П. Калнишевський усіляко сприяв розвитку на Запоріжжі саме освіти. Тут для нинішньої патріотичної інтелігенції з'являється додатковий мотив звеличення постаті кошового отамана – у такий спосіб, мовляв, зберігався національний характер школи, а виховання молоді відбувалося в душі любові до рідного народу, його культури. Ще більш переконливо звучать слова про те, що «отаман дбав, аби школи мали відповідні умови для навчання й життя, своєчасно забезпечувалися приміщенням, харчами, книгами... і вся справа освіти була взята на кошти війська» [3, 333]. Прийнято також згадувати традицію – при розподілі платні, провіанту, прибутків із торгівлі, промислів, воєнної здобичі козаки видавали «звичаєм узаконену» частину на школу [3, 333]. Доброю справою вважалися пожертви на навчання, що, між іншим, досить важко простежити в джерелах.

Відомо, що у квітні 1775 р. російська імператриця Катерина II прийняла рішення ліквідувати Січ. Військо під командуванням генерал-поручника Петра Текелії, повертаючись із турецької війни, обступило фортецю, у якій перебувало близько 3 тис. козаків (решту тоді воювало з турками якраз за «її величність» царицю). П. Калнишевський і більшість старшини, розуміючи марність опору, умовили запорожців підкоритися «єдиновірним братам» і здатися без бою. За кілька наступних днів січові укріплення й усі споруди на території фортеці було розібрано, архів і військову скарбницю з клейнодами і коштовностями вивезено. Разом із деякою старшиною Калнишевського було заарештовано і довільно заслано до Соловецького монастиря, куди його доправили наприкінці липня 1776 р. Цю сторінку біографії отамана патріотично налаштована громадськість не любить згадувати через непевність і неоднозначність її оцінок. Якби Калнишевський загинув «у нерівному бою», то, напевне, ореол обманутого мученика підійшов би йому краще. Проте, з огляду «на безвихідне становище», багато докорів на адресу капітулянта ми все ж не чуємо.

П. Калнишевського утримували на Соловках, у одному з казематів Головленківської тюрми. Згодом, у 1792 р., його було переведено в одиночну в'язницю біля Поварні. Через чверть століття з моменту ув'язнення, указом нового імператора Олександра I від 2 квітня 1801 р., старезного бранця було помилувано. Він, що називається, потрапив під загальну амністію, крім того, отримав право вільно обирати місце проживання. Але за своїм віком (на той момент йому було 111 років) і станом здоров'я, вирішив залишитися ченцем при монастирі, де й помер на 113 році життя 12 листопада (31 жовтня) 1803 р. Похоронили його на головному подвір'ї Соловецького монастиря, перед Спасо-Преображенським собором. Могила не збереглася, але на паперті собору лишилася плита з текстом: «Здесь погребено тело в Бозе почившего кошового бывшей не-

когда Запорожской грозной Сечи казаков атамана Петра Кальнишевского, сосланного в сию обитель по Высочайшему повелению в 1776 году на смирение. Он в 1801 году по Высочайшему повелению снова был освобожден, но уже сам не пожелал оставить обитель, в коей обрел душевное спокойствие смиренного христианина, искренно познавшего свои вины. Скончался 1803 года, октября 31 дня, в субботу 112 лет от роду смертию благочестивою, доброю» [2]. Такий поворот долі кошового не зміг лишити байдужими професійних істориків, широкі кола громадськості й навіть багатьох звичайних громадян. Власне останній період його життя й було покладено в основу героїзації цієї особи. 2008 р. Помісний Собор УПЦ КП благословив приєднати праведного Петра Багатостраждального (Калнишевського) до лику святих (пам'ятний день – 14 жовтня, у день Покрови Пресвятої Богородиці, покровительки козацтва).

Цей же собор схвалив будівництво храмів на честь П. Калнишевського. Один із них збудований в урочищі Холодний Яр, причому ініціатором його спорудження виступило регіональне «Вільне козацтво Холодного Яру», очолюване громадським діячем Олегом Островським. До спільного фінансування будівництва долучилися козаки й березини інших громадських організацій, зокрема побратими з ГО «Українське козацтво» (атаман Віталій Чепелуха). Принагідно нагадаємо, що в містах і селах України ім'ям Калнишевського названі вулиці, а ще встановлено пам'ятні знаки, викарбовано срібні пам'ятні монети; його ім'я носять військові підрозділи й громадські об'єднання.

Отже, визнання заслуг П. Калнишевського перед українським православ'ям та всією Україною дало підстави до певної міфологізації його постаті. Сучасні наративи про останнього кошового Запорозької Січі помітно абсолютизують його образ («державницькій діяльності, ратним подвигам, добродію він присвятив своє життя, талант, вони стали його покликанням»), що зумовлено потребою творення й ствердження національного дискурсу, кажучи конкретніше, логікою та завданнями національно-державного поступу та патріотичного виховання.

1. Грибовський В. В. Петро Калнишевський : у вимірі політики та повсякденності / Владислав Володимирович Грибовський // *Козацька спадщина*. – 2006. – Вип. 3. – С. 146–165.
2. Вовк О. Б. Останній кошовий атаман Запорозької Січі / О. Б. Вовк. – 2015. URL : https://cdiak.archives.gov.ua/v_325_Petro_Kalnyshkevskii.php.
3. Ласкава Ю. В. Останні символи духовності козацької державності – гетьман Кирило Розумовський і кошовий Петро Калнишевський / Юлія Володимирівна Ласкава // *Літератури світу : поетика, ментальність і духовність*. – 2015. – № 6. – С. 329–335.
4. Коцур А. Благодійність і меценатство отамана Запорізької Січі Петра Калнишевського / Анатолій Коцур, Галина Коцур // *Скарбниці української культури : зб. наук. пр.* – Чернігів, 2007. – Вип. 8. – С. 111–114.
5. Коцур Г. Петро Калнишевський : нескорений духом : моногр. / Галина Коцур. – К. ; Переяслав-Хмельницький : Книги-XXI, 2012. – 184 с.

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Олена Тітіка

ФІНІКІЙСЬКА КОЛОНІЗАЦІЯ ЯК СКЛАДОВА СИСТЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН СЕРЕДЗЕМНОМОРСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ I тис. до н. е.

Характерною рисою стародавньої історії була вимушена еміграція, викликана невідповідністю між ростом населення і низьким рівнем розвитку продуктивних сил. Виразною формою вимушеної еміграції була колонізація, тобто заснування нових поселень у чужих землях. В історії давнього Середземномор'я значну роль відіграла фінікійська колонізація, яка відбувалася в кінці II – першій половині I тис. до н. е. у два етапи. Однією з головних причин фінікійського колонізаційного руху на першому його етапі стало перенаселення фінікійської території, насамперед Тіри, унаслідок проникнення філістимлян, стародавніх євреїв та арамеїв. Іншою важливою причиною став розвиток торгівлі, здебільшого морської, що було пов'язано з крахом мікенської морської могутності й набуттям можливості більш інтенсивного мореплавання в західному напрямку. Правлячі кола Тіри використали цю ситуацію для позбавлення, з одного боку, від «небажаних» елементів населення, а з іншого – для зміцнення своєї присутності на найважливіших торгових шляхах і в місцях видобутку дорогоцінних металів.

Перший етап колонізації охоплює другу половину XII – першу половину XI ст. до н. е. Фінікійці рухалися двома шляхами. Один із них, після колонізації о. Кіпр і частини південного узбережжя Малої Азії, проходив уздовж західного узбережжя Малої Азії до багатого золотом Фасосу, інший – від Родоса вздовж південного краю Егейського архіпелагу до Сицилії, звідти до північного виступу Африки і, нарешті, уздовж африканського узбережжя до Південної Іспанії. По дорозі ж до них фінікійці створювали проміжні пункти: на острові Мелос в Егейському морі, на Кіфері на південь від Пелопоннесу, на східному і південному берегах Сицилії, у Північній Африці (Утіка), Гадір у Гібралтарській протоці, Лікс за цією протокою [1, 339–340]. Для своїх торгових факторій вони обирали острова, розташовані біля берегів, також райони на перехресті важливих торгових і військових шляхів, із наявними природними багатствами і добрим захистом.